

ДВА ПОГЛЯДИ НА ДИТИНСТВО: "ЗАМОГИЛЬНІ НОТАТКИ" Ф.-Р. ДЕ ШАТОБРІАНА Й "ІСТОРІЯ МОГО ЖИТТЯ" ЖОРЖ САНД

Ганна Попова

*Донецький національний університет, вул. Університетська, 24, 83055, м. Донецьк,
Україна*

У статті досліджено авторські стратегії відтворення власного дитинства в жанрі мемуарів, виявлено загальноромантичну домінанту і гендерні особливості самосприйняття мемуаристів. Встановлено, що разом із традиційними елементами в жіночому варіанті оповіді про дитинство автор звертається до власного досвіду матері та бабусі, ретельно відтворює світ речей, детально змальовує ляльок, вбрання, власну пристрасть до перевдягання. До того ж, на відміну від Шатобріана, який з цілого своєї біографії виокремлює лише періоди, важливі для формування особистості, Жорж Санд все життя з його повсякденними хатніми клопотами, хворобами, хвилюваннями видається гідним відтворення.

Ключові слова: мемуари, образ дитини, уява, самоідентифікація, солідарний пакт

Розповідь про дитинство стає невід'ємною частиною особистої історії з легкої руки Ж.-Ж. Руссо, який першим не лише згадав дитинство в контексті розповіді про себе, а й заговорив про нього як про важливий етап у житті людини, чинник, що формує її особистість. Згодом наявність в тексті оповіді про дитинство автора стає типологічною ознакою мемуарно-автобіографічних жанрів. До прикладу, Ф. Лежен, визначаючи обсяг і межі того типу літературних текстів, який він називає "littérature intime", окрім тотожності автора й оповідача, а також автобіографічного пакту наголошує саме на цьому елементі, включаючи його до переліку естетичних ознак, що маркують автобіографію: "Écrire son autobiographie c'est essayer de saisir sa personnalité dans sa totalité, dans un mouvement récapitulatif du synthèse de moi" [1, с. 13]. В мемуарах доби романтизму тема дитинства зазнає подальшого розвитку, набуваючи нового змісту. В ній утілюється одвічний романтичний конфлікт між ідеалом і дійсністю. Образ дитини урізноманітнюється порівнянню з просвітницькою традицією, набуває дедалі більш індивідуальних рис. Мемуари письменників першої половини XIX ст. дають змогу дослідити як у процесі самоідентифікації долаються канони, формується й осмислюється новий образ дитинства. Продуктивним видається і зіставлення чоловічого та жіночого способів відтворення дитинства, що дає змогу віднайти загальноромантичну домінанту і гендерні особливості самосприйняття мемуаристів. В сучасному вітчизняному літературознавстві саме гендерний аспект автодокументальних текстів стає предметом численних розвідок. Про це свідчать роботи І. Савкіної [2], Г. Улюри [3], В. Агеєвої [4] та інших. Однак у більшості досліджень на цю тему йдеться переважно про українську або російську мемуаристику. Втім, зважаючи на європоцентричний характер розвитку української культури, вивчення досвіду французької мемуаристики XIX ст. дає змогу значно розширити наукові уявлення про виникнення і еволюцію основних топосів еґо-літератури.

"Замогильні нотатки" (1848) Шатобріана й "Історія мого життя" (1854-1855) Жорж Санд поряд зі "Сповіддю" (1782) Руссо і "Спогадами еґотиста" (1832, вид. 1892) Стендаля творять чотири основні моделі автобіографічного писання, які визначили подальший розвиток французької мемуарно-автобіографічної прози. Розважаючи над формуванням своєї особистості, над своїм письменницьким призначенням, і Шатобріан, і Жорж Санд особливу увагу зосереджують на розповіді про дитинство. Обидвоє звертають увагу на ситуації, що маркують дитинство як чисту, безтурботну пору, сповнену чар і таємниць. Жорж Санд прямо називає цей час "золотою добою" ("âge d'or") і раєм ("paradis"), а Шатобріан віддає почуття безмежного щастя і спокою опосередковано, через змалювання краси навколишнього світу. З висоти минулих років реальні, не завжди приємні факти біографії письменника осяюються м'яким світлом спогадів, яким перші враження дитини надають зачарування свіжості та чистоти: "J'aime à rappeler ces félicités qui précédèrent de peu d'instants dans mon âme les tribulations du monde. ... notre enfance laisse quelque chose d'elle-même aux lieux embellis par elle, comme une fleur communique un parfum aux objets qu'elle a touchés" [5, с. 248]. Морський вітерець, птахи, квіти - всі ці дари "призначені зачарованому дитинству" [6, с. 35]. Навколишній світ здається райським садом, а квітуча яблуня перетворюється на образ втіленого щастя. Шатобріан згадує про дивовижний стан сп'яніння, в який приводили його одвічні ліси Комбурґу: "je tombasse épuisé de forces palpitant, enivré de folâteries et de liberté" [5, с. 272]. Про садочок у Шайо як про "райський куточок" ("lieu de délices") згадує і Жорж Санд [7, с. 158]. Зачарування і таємничість містин, де минули дитячі роки мемуаристів, підкреслюється також змалюванням замку як казкового локусу (у Шатобріана це родовий замок у Комбурзі, у Жорж Санд - палац князя Годуа в Мадриді і напівзруйнований середньовічний замок у Ноані). Обидвоє також звертають увагу на те, яке заворожливо впливало справляло на них споглядання відкритого вогню (язики полум'я в каміні й вогник свічки в дитячій кімнаті), як розбурхували їхню дитячу уяву зворушливі й водночас моторошні народні пісні й легенди, почуті від домашніх (і в "Замогильних нотатках", і в "Історії мого життя" є розділи, у підзаголовках яких згадується про привида ("revenant")). Ці та інші паралелі певною мірою пояснюються тим, що обидва тексти належать до однієї епохи, то ж, звичайно, відтворені в них дитячі розваги і взагалі спосіб проведення часу будуть подібними - родинні вечори біля каміна, тривалі переїзди каретою, прогулянки на лоні природи тощо. З іншого боку, на характер оповідання впливає романтичний світогляд його авторів, які раз у раз наголошують жвавість уяви, властиву дитині, її здатність занурюватись у світ фантазій ("les enfants, comme les poètes, sont amoureux de ce qui n'existe pas" [7, с. 251]).

Утім, зауважмо, що в письменників є суттєві відмінності і в інтерпретації особистого досвіду, і в засобах його художнього віддання. Шатобріан створює в мемуарах образ самотнього мандрівника, позначеного печаткою винятковості. Звідси і підкреслена відстороненість і від односторонності, од яких він ховається в узбережних скелях, соромлячись свого бідного вбрання, і від батьків, чия зовнішність шаноблива, але нищівна в своїй об'єктивності характеристика, жахнула сучасників письменника. Єдність з природою, навпаки, абсолютизується: "Jeunes comme les primevères, tristes comme la feuille séchée, purs comme la neige nouvelle, il y avait harmonie entre nos récréations et nous" [5, с. 275]. Вплітаючи в свою історію біблійний мотив, Шатобріан переосмислює традиційну тему втраченого раю. Світ, який письменник відтворює в мемуарах, сповнений щасливою поезією дитинства, але, водночас, просякнутий тугою за часом, що безповоротно поринув у минуле: "Replongé dans ma jeunesse, je vais essayer de me saisir dans le passé, de me montrer tel que j'étais, tel peut-être que je regrette de n'être plus" [5, с. 271]. До того ж, якими б яскравими й щирими не були спогади дитинства й юності, на них незмінно падає тінь прожитих років. Ці спогади про безтурботну, щасливу пору життя дають змогу ще гостріше відчувати гіркоту майбутніх страждань. За словами М. Гревлюнд, на кожній сторінці "Замогильних нотаток" ми стикаємось з "сукупністю всього життєвого досвіду, на основі якої Шатобріан будує історію свого життя в перспективі "з-за могили" в ту мить, коли він уже може досягнути всі періоди своєї долі" [6, с. 177]. Варте уваги і те, що при всій ніжності, з якою мемуарист згадує про своє дитинство, власне до дітей він ставиться досить відсторонено, називаючи їх то потворами ("magot"), то бабуїнами ("les babouins bretons"). Підсумовуючи свій життєвий досвід і переносячи його на все людство, Шатобріан, врешті рещт, говорить про себе і тільки про себе. Згадуючи про щасливі дні в будинку бабусі, він, маючи на увазі свій теперішній статус, робить сумний висновок: "En ce temps-là, la vieillesse était une dignité; aujourd'hui elle est une charge" [5, с. 195]. Жорж Санд, навпаки, прагне вписати свій досвід в колективний досвід людства, дотримуючись так званого "солідарного пакту", згідно з яким мемуаристка зобов'язується виступити від імені більшості таких як вона, але позбавлених можливості висловитись. В написанні історії свого життя вона вбачає моральний обов'язок: "raconter ... l'histoire de son propre esprit et de son propre coeur, en vue d'un enseignement fraternel [7, с. 50]".

Автор "Історії мого життя" має на меті створити універсальний образ дитинства. Вона не тільки порівнює свої спогади з пізнішими спостереженнями вже як матір і бабусю, а й закликає читачів у свідки справжності того, що змальовано. З погляду гендерної методології, така апеляція до власного досвіду як не до окремого, а до гендерного досвіду групи є однією з особливостей жіночої автобіографії [8, с. 559]. Щоправда, Жорж Санд не конкретизує статевої належності адресата свого оповідання, звертаючись до нього нейтрально - друже-читач ("ami lecteur"). Цілком відповідно до пізніших гендерних практик мемуаристка ретельно відтворює різноманітний світ речей, що оточував її в ранньому дитинстві, детально змальовує своїх ляльок, вбрання, пристрасть до перевдягання, говорить про захоплення чарівними казками з неодмінними принцом та принцесою. І якщо Шатобріан з цілого своєї біографії виокремлює лише періоди, важливі для формування особистості, то Жорж Санд все життя з його повсякденними хатніми клопатами, хворобами, хвилюваннями видається гідним відтворення.

Парадоксально, але в Шатобріана, який наголошує на особистому характері своїх "Нотаток" і час до часу звертається до своїх читачів з проханням не нудьгувати над сторінками, де йдеться про інтимні переживання автора, образ дитини виявляється напрочуд узагальненим.

Як і в "Поезії і правді" Гете, тут "акцентується не вихідна, а кінцева точка онтогенези" [9, с. 128], а саме "дитина віку", модель романтичного героя, яку створив сам письменник і реалізував у власному житті. З погляду цього романтичного канону автор мемуарів робить ретельний відбір своїх дитячих вражень, які повинні наголосити те, що вже в дитинстві віщувало його унікальність - потяг до усамітнення, мрійливість, пристрастність, неподібність до інших тощо. Образ дитини в Жорж Санд, яка весь час підкреслює загальне значення свого індивідуального досвіду, навпаки, вражає своєю неповторністю. Причина того, на наш погляд, у властивій авторові "Історії" емоційності та щирості, увазі як і побутових дрібниць, і до найтонших психологічних нюансів. Маленьку героїню "Історії мого життя" зображено в складному і неперервному процесі зростання, вона мінлива і позбавлена сталих рис. Змінюються її уподобання, звички, зовнішність, ставлення до рідних (матері та бабусі) і знайомих (вчитель Дешарт, покоївка Роза). До того ж, на відміну від Шатобріана, який за допомогою афективної пам'яті ніби висмикує з минулого ті чи ті ситуації, що відповідають актуальному емоційному станові оповідача, щоб потім закінчити епізод ефектною сентенцією ("le dattier de l'Arabe, a peine ma tige était sortie du rocher qu'elle fut battue du vent" [5, с. 209]; "premier pas d'un Juif errant qui ne se devait plus arrêter" [5, с. 219]), Жорж Санд намагається зберігати лінійність оповідання. Щоправда, оповідач весь час звертає з прямого шляху, щоб поміркувати на теми, пов'язані з особливостями дитячої психології, принципами виховання тощо. Згадуючи пісню, яку вона чула в дитинстві, Жорж Санд робить відступ щодо браку традиції дитячої літератури у Франції, а розповідаючи про прогулянку в Шайо і стару жінку, яка налякала дівчинку, заглиблюється у міркування про значення почуття страху в емоційному розвитку дитини. Оповідання розгалужується, набуваючи тієї самої універсальності, на зразок бальзаківської, якої прагне автор.

Розрізняється також і спосіб, яким автори змальовують свої дитячі ігри. Впадає в очі брак будь-яких згадок про іграшки у "Замогильних нотатках". Їх герой проводить час в традиційних хлоп'ячих розвагах - б'ється з місцевими хлопчачками, жбурляє каміння, випробовує свою хоробрість, коли пробігає вузьким кам'яним уступом під час шторму, або полює на кролів. На відміну від нього, героїню "Історії мого життя" оточують іграшки. Здебільшого це ляльки, з якими маленька Аврора має складні й різноманітні стосунки. Одні їй подобаються, їх дівчинка тішить і викохує, інших безжалюно ламає, а деякі збуджують у дитини страх (полішинель [7, с. 151-152]). Дуже лагідно ставиться Аврора до тварин, вона прив'язується до пташеняти фазана, якого подарував їй Мюрат, піклується про мале кроленя. Є в тексті мемуарів і згадки про традиційні для дівчат ігри в "доньки-матері", і розповідь про спорудження кам'яних замків у бабусиному садочку. Шатобріан також згадує про те, як він зводив піщані замки на березі моря, але цей епізод стає лише приводом для того, щоб

зробити висновок про швидкоплинність людського життя і примхливість долі: "Depuis cette époque, j'ai souvent cru bâtir pour l'éternité des châteaux plus vite écroulés que mes palais de sable" [5, с. 203].

Показовою з гендерного погляду є сцена з великим дзеркалом у палаці, перед яким героїня "Історії мого життя" влаштовує справжні театралізовані вистави [7, с. 187]. Сандра Гілберт і Сюзан Губар вважають дзеркало одним з символів "божевільної" ідентичності жінки-письменниці. На їхню думку, дзеркало виявляє жіночий драматичний стан розриву: бажання відповідати чоловічим нормативним уявленням про жінку і водночас бажання заперечувати ці норми й уявлення. Справді, хай і не так гостро, цей епізод порушує проблему пошуку автором ідентичності, тому що Аврора, яка вперше побачила своє віддзеркалення у великому люстрі на ніжках ("psyché"), набуває театральних поз, що їх вона бачила на гравюрах або в театрі. Захоплена грою, вона забуває про те, що перед нею її власне віддзеркалення, їй здається, що поряд з нею бавляться ще кілька огорнутих в мантілю маленьких дівчаток, які вдають з себе чорниць¹.

Проблеми самоідентифікації в поляризованому світі, поділеному за принципом статевої належності, автор "Історії мого життя" торкається в епізодах, пов'язаних зі знайомством маленької Аврори з навколишнім світом. Згладжена спочатку фактом існування в суто жіночому товаристві материнського, а згодом бабусиною будинку, ця проблема набуватиме дедалі більшої гостроти відповідно до дорослішання і входження у "велике життя". Осмислення власної суб'єктивності конститується у Жорж Санд через те, що пізніше назвуть у філософії екзистенційним досвідом - через взаємовідносини "я" та "інших". В дитинстві це взаємини з батьками, старшою сестрою Кароліною, кузиною Клотильдою, зведеним братом Іполитом і бабусею, а також з подругами (особливо з подругою-компаньйонкою Урсуюю). В цьому плані досвід, відтворений Жорж Санд, відрізняється від того, який представлено в "Замогильних нотатках". Якщо Шатобріан переважно констатує властиві йому риси характеру, то Жорж Санд в подібному випадку вдається до порівнянь з іншими - вона не така бадьора й грайлива, як її кузина ("Clotilde... était bien plus fraîche et plus enjouée que moi" [7, с. 156]) і відрізняється від своєї пустотливої, жвавої і балакучої подруги Урсуй ("d'humeur enjouée, active, et si babillarde..." [7, с. 220]). Вона також змушена доводити братові Іполиту, який спочатку ставиться до сестри з підкресленими увагою і турботою, що вона вже не маленька дівчинка, а досить рішучий і впертий хлопчисько ("j'étais un garçon très résolu" [7, с. 203]). Вона вважає неприйнятним те, що Шатобріан сприймає як щось цілком природне - поблажливе ставлення до представниці протилежної статі (мемуарист згадує про свою сестру Люсіль, яку він отримав у своє розпорядження "як іграшку" ("Elle me fut livrée comme un jouet" [5, с. 192]) і про яку він вважав за обов'язок піклуватись до самої її смерті). Отже, уже в оповіданні про дитячі роки відчувається напружений пошук автором своєї жіночої ідентичності. Загалом вся біографія Жорж Санд - це безупинний процес подолання гендерних стереотипів, що склалися не лише в тогочасному суспільстві, але й у літературному середовищі. Наслідком цього стає суперечливість оповіді, в якій емоційність і деталізація, сполучаються з підкресленим небажанням наслідувати моделі жіночого письма, що виявляється в узагальненні, прагненні вийти за межі власного досвіду, щоб принести користь кожній людині і в постійному пошуку можливостей діалогу з "іншими".

Подальші розвідки щодо відмінностей чоловічого та жіночого погляду на дитинство й обумовлених ними авторських стратегій дають змогу лише поглибити уявлення про мемуарно-автобіографічні жанри, й осмислити джерела жіночих художніх практик у сучасній літературі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Lejeune Ph.* L'autobiographie en France I Ph. Lejeune. - P. : Colin, 1971. - 272 p.
2. *Савкина И.* "Пишу себя...". Автодокументальные женские тексты в русской литературе первой половины XIX века I И. Савкина. - Тампере, 2001. - 360 с.
3. *Улюра Г.* "Женское вторжение" в русской литературе и культуре XVIII-XIX века I Г. Улюра. - К. : Наукова думка, 2001. - 176 с.
4. *Агеева В.* Жіночий простір. Феміністичний дискурс українського модернізму I В. Агеева. - К., 2003. - 316 с.
5. *Chateaubriand F.-R. de.* Mémoires d'Outre-tombe : 3 v. I F.-R. de Chateaubriand. - P. : Garnier. - 1989. - Vol. I. - 800 p.
6. *Grevlund M.* Paysage intérieur et paysage extérieur dans les Mémoires l'outre-tombe I M. Grevlund. - P. : Nizet, 1968. - 256 p.
7. *Sand George.* Histoire de ma vie : 2 v. I Sand George. - P. : Flammarion. - 2001. - Vol. 1. - 642 p.
8. *Жеребкіна И. А.* Феминистская литературная критика I И. А. Жеребкіна II Введение в гендерные исследования : уч. пособие. - Ч. 1. I под ред. И. А. Жеребкіной. - Харьков ; СПб., 2001. - С. 543-561.
9. *Шалагінов Б.* Образ дитинства в автобіографічному творі Й.-В. Гете "Поезія і правда" I Б. Шалагінов II Іноземна філологія. Український науковий збірник. - 2007. - Вип. 119. - С. 125-131.
10. *Савкина И.* Разговоры с зеркалом и Зазеркальем. Автодокументальные женские тексты в русской литературе первой половины XIX века I И. Савкина. - М. : Новое литературное обозрение, 2007. - 416 с.

Стаття надійшла до редколегії 15.10.2010

Прийнята до друку 26.12.2010

TWO POINTS OF VIEW ON CHILDHOOD: *MÉMOIRES D'OUTRE-TOMBE* BY F.-R. CHATEAUBRIAND AND *HISTOIRE DE MA VIE* BY GEORGE SAND

Anna Popova

*National University of Donetsk, 24, Universytetska Str., 83055, Donetsk,
Ukraine*

The article explores the author's strategies of childhood reconstruction in the memoirs genre and reveals the general Romanticist dominant and gender peculiarities of the memoirists' self-perception. It is ascertained that, alongside with quite traditional elements (light-heartedness, plunging into the world of dream etc.), the woman author appeals to her own experience of being mother and grandmother, reproduces the world of objects thoroughly, gives the precise description of dolls, costumes, passion for dressing up. As opposed to Chateaubriand who singles out only those periods of his biography that were important for the shaping of his personality, George Sand considers the whole life with all its everyday cares to deserve being depicted.

Key words: memoirs, image of childhood, imagination, self-identification, solidary pact.

ДВА ВЗГЛЯДА НА ДЕТСТВО: "ЗАМОГИЛЬНЫЕ ЗАПИСКИ" Ф.-Р. ДЕ ШАТОБРИАНА И "ИСТОРИЯ МОЕЙ ЖИЗНИ" ЖОРЖ САНД

Анна Попова

Донецкий национальный университет, ул. Университетская, 24, 83055, г. Донецк, Украина

В статье проанализированы авторские стратегии изображения собственного детства в жанре мемуаров, выявлена общеромантическая доминанта и гендерные особенности самовосприятия мемуаристов. Установлено, что вместе с традиционными элементами в женском варианте повествования о детстве автор обращается к опыту своих матери и бабушки, тщательно изображает мир вещей, в частности кукол, одежды, свое пристрастие к переодеванию. В отличие от Шатобриана, который из своей биографии выделяет только важные для формирования личности периоды, Жорж Санд отражает всю жизнь со всеми обыденными заботами, болезнями и переживаниями.

Ключевые слова: мемуары, образ ребенка, воображение, самоидентификация, солидарный пакт.